

KONTRA FERENC A Karassó mellől

Neumayer Ujlaki Kornél Dezső novelláiról

Kibogozhatatlan rejtélyként állt előttem mindmáig, és korántsem biztos, hogy titkai megfejthetőek lennének, mint ahogyan az sem, hogy mit milyen szándékkal tett vagy írt meg.

Kezdjük mindjárt a nevével. Ha pontosak akarunk lenni, akkor a teljes nevét így rakhatjuk össze: Neumayer Ujlaki Kornél Dezső. A teljes nevét azonban ilyen formában ő maga soha életében nem írta le.

Szinnyei József sem vette észre, hogy ugyanarról a személyről van szó, mivel nagyszabású lexikonjában, a *Magyar írók élete és munkái*ban Ujlaki Kornél Dezső és Neumayer (Kornél) Dezső két külön szerzőként szerepel, különböző művekkel. A digitális *Katolikus lexikon*ban így van jelen: Újlaki (1904-ig Neumayer) Kornél Dezső. Ez tűnik a legadekvátabbnak, csak hogy a szerző sosem írta le hosszú Ú-val a vezetéknevét.

Nevével kapcsolatban máig teljes a káosz, hiszen íróként maga is következetlenül használta négytagú nevének valamennyi lehetséges variánsát, még a köteteit sem azonos néven adta ki.

Neumayer Ujlaki Kornél Dezső 1866. április 26-án született a drávaszögi Dályokon, ahol apja jegyző volt.

Gyerekkorát meghatározta, hogy gyakran vendégeskedett nemesi származású nagybátyjánál, aki korán megismertette vele a színházat és az operát. Fiatalon megtanult németül, otthon, a családban pedig eleve sokácul (a horvát egyik nyelvjárása), szerbül és magyarul beszéltek. Az iskola kórusában énekelt, diákszindarabokban szerepelt, ez bátorította fel, hogy ifjúként előbb a pesti operában, majd a színtanodában próbáljon szerencsét. Ilyen arccal nem lehet Rómeót játszani, menjen inkább a túlsó sarokra, ott van a papnevelde – hallotta a lesújtó ítéletet,

amit végül is komolyan vett. Igaz, hogy nem a túlsó sarokra, hanem Pécsre ment. Igaz, hogy nem lett operaénekes, de a darázi templomban operaelőadásokat rendezett a kitűnő hangú mároki kántorral, Szajkó Józseffel. Színészi tehetségét pedig későbbi pályája során igencsak módjában állt kamatoztatni.

Tanulmányait a pécsi papnevelő intézetben végezte, 1888-ban Rácpetrén pappá szentelték, Berementen káplánkodott, végül 1899-től Darázs plébánosa és baranyavári esperes lett.

„Ünnepnapokon igen gyakran ő mondta a szentbeszédet a pécsi székesegyházban mint az egyházmegye tiszteletbeli kanonoka, s nem múltott el Budapesten egy katolikus arisztokratamenyegző, ahová nem a darázi plébánost hívták meg ünnepi szónoknak. Tehetséges és bűbájosan eredeti modorának köszönhető, hogy hetekig volt különböző grófi kastélyok megbecsült vendége” – írja róla Baranyai Júlia *Vizbe vesző nyomokon* című könyvében.

Papírforma szerint azt várnánk, hogy a bohém életvitelű pap-íróban a kivilágos-kivirradtig dzsentrijének virtusa lakozik, a magyar regények alapján ilyesmire gondolhatnánk, nem pedig arra, hogy vonósne-

gyest rendel Bécsből a születésnapjára, és bécsi klasszikusokat hallgat az ünneplő közönség az udvarán felállított, fából faragott gloriett körül. Ezen az udvaron nem szárnyasok szaladgáltak, hanem fűvet nyírtak.

Korának jeles művészei vendégeskedtek parókiáján, többek között a helybeli sokác temetőt és a színpompás népviseletet megörökítő Csók István. Ebben a barokkos udvarházban festette meg a sokác lányok portréit. Nem a szérún állította fel festőállványát, amerre a szekerek nyekeregnek és a lovak patái nyomán porfelhő támadt. Éveken át visszatért az újbor ünnepére, amikor még maradt egy kevés a nyárból, és még sokáig lehetett ingujjban festegetni és végigjárni a pincsort a csillagos éjszakában. Kevéssé ismert képein a darázi emberek hétköznapijai, alkalmi portréi is megjelennek. Lappangó képei ma is mároki szobák falát díszítik. Nyilván módjukban állt megvenni.

Neumayer Ujlaki Kornél Dezső

Mitől volt éppen az itteni sokáccok viselete annyira különleges? Mert sokkal gazdagabbak voltak északabbi rokonaiknál. A tengerkék kabátok, a csécses főkötők, a sokácrózsaszín kendők – ma csak azt mondanánk erre a színre, hogy pink – olyan vilódzó forgatagot teremtettek, amit a világtól elzárt völgybe érkező vendégek egzotikusnak találtak. Természetes vasárnapi viselet volt a legények fehér báránnyal rövid kabátja, aminek hátát egy tükör alakú, ezüst keretbe foglalt szív díszítette. Aki szeretne volna elnyerni a legény szívet, annak a lánynak ebben kellett a saját arcát megpillantania. A női népviselet önmagában is értékebb volt a dukátfüzerek miatt, szinte megfizethetetlen értéke volt akkor is, ma is.

Hogy megértsük, honnan származtak a kincsek, nézzünk szét a löszdombokon: valaha itt álltak a limes végvárai. Nem kellene különösebb történelmi ismeretek hozzá, hogy rájövünk, honnan származnak azok az Alexandriában vert aranyak, melyek nagyobb esőzésekor, ismeretlen katakombák beomlásakor máig a felszínre kerülnek. Az aranypénzek másik forrása a mohácsi vész, mely a falu határában zajlott. A török seregek a darázi dombokról követték a harci eseményeket. Akkoriban az egész terület lápvidék volt. A vízlecsapolással harci szekerek, szerszámok, ruhadíszek, fegyverek kerültek elő, és az ekék a felszínre hoznak manapság is újabb leleteket, kincseket. Márok és Darázs a lecsapolt csatatérre épült. A dukátfüzér beépült a helyi népviseletbe. Ezért nemcsak Csók István járt a csodájára, hanem számos más neves művész és közéleti személyiség is, akiknek első útja a parókiára vezetett. A pap-író pedig bármikor rögtönözni tudott akár egy busójárást, akár más helyi vigasságot.

Zichy Gyula gróf, a pécsi püspök rossz szemmel nézte a darázi pap népszerűségét, német és magyar nyelvű publikációit, fejedelmi megjelenését, messze visszhangzó anekdotáit. Fenyegetései azonban nem váltak valóra, mert Ujlakinak a Vatikán körül is akadtak barátai.

Életéről csak az első világháborúig találunk utalásokat, visszaemlékezéseket, leveleket. Mintha itt megszakadna a film.

Ujlaki már súlyos beteg volt, amikor Aksimović atya meghívására Đakovicára érkezett, éppen hogy megérte a karácsonyt, itt hunyt el 1924-ben. A đakovicai temetőben nyugszik paptársainak sorában, sírkövére a Desiderie Ujlaki nevet vésték; „haláláról egyedül Mesterházy Ambrus emlékezett meg a Vajdasági Kultúra 1925. májusi számában. Koszorú egy magyar papköltő sírjára című írásában azonban ő is csak a melegszívű, kedves vendéglátótól búcsúzott, a nagy műveltségű egyházi személytől, aki olykor elszomorodott a világi események láttán. Költészetének, írói munkásságának értékelésére ő sem vállalkozott, feltehetően köteteivel maga sem találkozott” – írja Mák Ferenc a Kilátó 2007. október 20–21-i számában.

Vélhetően szülőfalujában kezdte papírra vetni *A Karassó mellől* című novelláskötet első változatát, amely Pécsen jelent meg 1897-ben, majd irodalmi sikerére való tekintettel új, némiképp módosított tartalommal és lényegesen nagyobb példányszámban Budapesten is, 1903 karácsonyára.

A kötet az egyetlen írásos forrás, amely a Karasicának magyarabbul hangzó nevet talál, a Karassót. Ki gondolná, hogy a kis patak kötetnyi novellát inspirált, és erejével egybefonta kanyarogva a novellák füzérét, mindegyik a Karassó mentén játszódik, nagyon is hiteles helyszíneken. A történetekbe foglalt többi földrajzi név megfelel a mostani szóhasználatnak.

A szereplők nagyrészt létező személyek voltak, akik a saját nevükön szerepelnek, ami hiteles forrásokkal bizonyítható. Az események szinte napra pontos időszerűséggel tudósítanak, írói bátorságra vall, hogy emellett mégis mesészerű, kissé lebegtetett stílusban ír, szövegei nem szociografikusak, nem is dokumentumszerűek, hanem koncentráltan irodalmiak. A párbeszéd ma is nagyon frissek, ne feledjük: Ujlaki egy történelmi színművel kezdte és fejezte be irodalmi pályáját.

Tudjuk, hogy személyesen ismerte Tömörkény Istvánt és korának számos más íróját, mégsem hasonlít rájuk semmiben. Inkább a XIX. század

kortárs magyar és német írói hatottak rá, ahol már megjelent a lélektani háttér, ami majd a ködlovagok prózájában bontakozik ki teljes pompájában. Ezen az úton találjuk Ujlaki szövegeit (legemlékezetesebb lélektani novellájában, a *Két asszonyban* az egyik nő elmezavara akkor fordul tragédiába, amikor megpillantja saját arcát a Karassó vizében), melyeknek retorikájára talán a papi beszéd és alkalmi szónoklat hatott leginkább, amikor egy történetet úgy kellett elmesélni, hogy az írástudatlanok is megértsék. Ettől olyan erőteljes a képi megjelenítő erő. Azért annyira egyszerű a novellák felütése, hogy egy pillanatra se kószáljon el a figyelmünk, minél könnyebben és gyorsabban legyünk otthon abban a térben, ahol a cselekmény játszódik. Közben az írónak a helybeli mesevilágot is az irodalomba emelő gesztusában szürrealisztikus vonásokat fedezhetünk fel.

Bármi történjék a szereplőkkel, mi is ott állunk mellettük. Amihez igazi írói tehetség kell: hogy egyszerre követjük kívülről a főhősök útját, ugyanakkor a fejükbe látunk, minden tetteknek megvan a lélektani eredője. Az értékek mellé kell tennünk még valamit: nála színesebben aligha írt bárki is, olyan intenzitásuk van a színeknek, hogy megmozgatja érzékszerveinket, anélkül, hogy a színeket folyton a nevükön nevezné.

Ujlaki a modern magyar próza egyik előfutára, és ha a feledésből végre az őt megillető helyre kerül, az olvasók szélesebb rétege is felfedezheti páratlan tehetségét. Furcsa, hogy a maga korában, a kiadásokban is kizárólag „elbeszélés” a műfaja a szövegeinek, holott tanítani lehetne ezek alapján a novellát.

Ha belekezdünk bármelyik novellájába, már az első mondatban alapvető eligazítást kapunk arról, hogy mikor, hol játszódik a történet vagy kik a szereplői, a felütés egyúttal a kulcsmondat is olyan

szempontból, hogy rögtön leszögezi: miért kell feltétlenül elolvasnunk. *A Karassó mellől* első kiadásában olvashatjuk a *Varga Bálint pénze* című novellát, az első bekezdését idézem: „Háromkirályok napján tán a kő is megrepedt. Sűrű köd ülte meg a völgyet. A csikorgó hideg a Karassót fenéig megfagyasztotta. A kipusztult szőlőhegyeken egy pillanatra tavaszt sejt a rászédett szem. Az árván álló meggyfák mintha teljes virágjukban pompáznának, olyan tömötten fekszi meg valamennyit a csillogó zúzmara. Fölkekedik a metsző téli szél, megbontja a háztetők újfonású szalmafedelét, talpra állítja a kicsévelt kalászt a gerincen és himbálja, mintha csak Péter-Pálkor alkonyi szellő hullámzanék köztük. Varga József házikójába bedúdol, föltépi a konyhaajtót, végigzúg a fűtetlen szobán. Kiemeli a rozszant ablaktáblát és hahotázva az utcára dobja. Még csak ez hiányzott, hogy a nyomorúság teljes legyen.” A leíró vagy bevezető részek rendre elmaradnak. Az alapvetéssel indító novellák felvállalják annak kockázatát, hogy vajon fokozhatók-e, tudnak-e újabb tanulsággal szolgálni.

A kötet második kiadásának idézhetnénk valamennyi „első mondatát”: „Stokuca granicsár őrnagy néhány száz serezsánnal Bezdánál átkelt a Dunán s kikötött a baranyai parton.” „A vasas németek rettenetes pusztítást vittek véghez hat óra alatt.” „A bellyei uradalom rengetegeiben erős csendőrzatok cirkáltak.”

És sorolhatnánk tovább, kik a cselekmény hordozói: a „vadráckovács”, az „ősz szakállú zsidó boltos”, „Rózsa Sándor karikásai”, „a cigány honvéd”, a „sokác menyasszony”, „az olasz vándorlegény”. Ujlaki nem beszél sem nyelvi tarkaságról, sem multikulturalizmusról, sem népek kohójáról, ilyesmiket

csak utólag magyarázhatnánk bele abba, ami természetes együttélésnek számított Baranyában. A nemzetiségek olyan konzisztensen szerepelnek a novellák-

A Karassó Darázsánál

ban, mintha nagyon régtől fogva közös erővel kellett volna megküzdeniük az elemekkel, a betegségekkel. De ünnepeiket is egymás mellett töltötték. Nem a jók és a rosszak oszlanak két táborra, hanem a szereplőknek saját, többretegű, személyes története az, amit fordultatos, olvasmányos novellákon keresztül ismerünk meg. Egyetlen történet sem szól nemzeti türelmetlenségről, gyűlöletszításról, megkülönböztetésről. Csakis utólag lehet összehasonlításokat tenni, és el lehet töprengeni azon, mi minden veszett el azóta. A novellákban megörökített hat magyar faluból három eltűnt a Karassó mellől. A társadalom természetes vérkeringése összekötötte azokat a területeket, melyeket egy határ elvágott.

A novellák még egy élhető világot örökítenek meg, amikor öt vízimalom sorakozik a parton, a hegy vincellér családjai a borukat a Dunán és a vasúton Bécsbe szállítják, a császár a tökösi erdőbe jár vadászni, Mohács a közigazgatási központ. Nemcsak a magyarságot, hanem a sokácságot is kettészelte a határ. Csupán az *Okos ember* című novellában találkozunk olyan motivikus elemekkel, melyek egy egész erkölcsi világrend változását jósolják meg: „Nincs többé engedelmesség. Ha egyik-másik megorrol valamit, kész a csetepaté. A ház feje hiába csitítja megvadult rokonságát, senki sem hajt a szavára. Megtörténik az osztozkodás, földarabolják a birtokot. S kik együttesen jómódban, gazdagon éltek, csakhamar megismerkednek az ínséggel és nyomorúsággal. Még nem is olyan régen, hej de más nap ragyogott az égen. Minden háznak megvolt a maga gulyája, ménese, nyája, csordája. A ládafiában lázsiások penészedtek, a pincében óborok csillogtak. A ház véne intézkedett, szavát szentül fogadták. Azt sem tudták, honnan jön az áldás, úgy velük volt az Isten kegyelme. Stepánovicséknak is kijutott bőven a föld zsírjából, az ég harmatából.” Végző soron az irodalom nyelvén rögzített dokumentuma annak, milyen volt a Drávaszög, mielőtt levált Baranya megye testéről. És ha már idáig jutottunk, akkor ugyanezt mondhatjuk el Ujlakiról is. Az első világháború kitörésétől kezdve nem publikált semmit. Még tíz évig élt. Mivel nem írta le, nem is tudhatjuk, mi nem tetszett neki.

Neumayer K. Dezső életművének legegységesebb kötete Budapesten jelent meg *A Karassó mellől* címmel. Az előző kötetet Pécssett adták ki, azonos címmel, de csak részben azonos tartalommal.

Viszont ebben található a szerző életművének egyedülálló alkotása, kicsit el is üt a többitől, a *Pattantyúsék malma*. Azt is mondhatnánk, hogy valahol a reneszánsz és a szecesszió között helyezhető el, olyan, mint egy pazar festmény. A szerző ebben egy darázsi legendát dolgoz fel, amely a Holt-Dunához kapcsolódik. A legapróbb részletei is erről árulkodnak: az óarany, a bíbor bársony, a mélykék alapon vörös rózsák kifejezetten metafizikus jelképiségre utalnak.

Sokat gondolkodtam azon, hogy egyik legjobb novelláját, a *Pattantyúsék malmát* miért nem vette fel a budapesti, második kiadásba, és egyébként is: miért kellett ennyit módosítania a kötet tartalmán? Elhagyni további, egészen kitűnő szövegeket, és hozzátenni olyasmit, ami nem erősíti a könyvet. Elhagyni az ajánlást is, ami így szólt: „Édesapámnak, tekintetes Neumayer Miklós úrnak ajánlom azon édes hitben, hogy gyötrelmes kínjai közt némi lelki öröme deríti majd engedelmes fiának e szerény gyermeke.” Elhagyni a humort és iróniát, helyébe a szakmai fegyelmet állítani. Az egybecsiszoltóság kétségtelenül irodalmi ambíciókra vall. Nem véletlen, hogy a kiadó, a budapesti Szent István Társulat Családi regénytár cím alatt új vállalkozásba kezd, mely a maga nemében egyedülálló a hazai irodalomban – ez a sorozat fülszövegében olvasható.

A változtatások lehetséges megfajtására csak a két kötet párhuzamos egybeolvasása révén lehet rájönni: az új és egyben utolsó változat szorosabban kötődik a Karasicához, úgy kanyarog a cselekmény a falvakon a folyócska és a történelmi események mentén, mintha a térképen követnénk végig, egészen addig, amíg a Dunába nem torkollik, itt olvashatjuk a finálét *Ne vígy a kísértetbe!* címmel, ahol már maga a történet is belevész a vásári sokadalomba, egy nagyobb egészbe, itt már elmosódik a korábbi példabeszédjelleg, már nem is hősöket alkot, hanem inkább szintézist teremt, először általánosít, majd összegzi egyetlen szövegfolyamban mindazt, ami erre a vidékre leginkább jellemző. A kötet szerkesztettsége tehát bravúros, a regényekére emlékeztet: fokozatossága (*Vasszeg és fakard*), íve (*Testvériesen*), fordulatai (*Az erdő bölcse*) és gyorsuló folyása (*A vadorzó*) van. A legnagyobb írói teljesítmény természetesen az, hogy minden novellának köze van a Karassóhoz, és ez a jelentéktelen folyócska nemcsak alibiként szolgál,

hanem minden történetben váratlan, sorsfordító, mágikus szerepet kap.

A Karassó mellől első változata a térséget tágabban értelmezte, és a térkép szigorúságától is eltekintett. Kötetnek egyébként semmivel sem rosszabb emiatt, hiszen aki nem járt még a Karasicánál, annak kevésbé fontos, hogy a *Pattantyúsék malma* című novella térben öt kilométernyire eltávolodik a Karasicától. A malom ugyanis a Duna partján állt.

Végül arról is beszámolok, miért vált személyes előképpé Ujlaki, akinek viszonylag későn, három prózakötetem után szegődtem a nyomába. Darázon születtem, ahol még éltek a bohém papról szóló anekdoták, melyeket először ő írt bele az irodalomba.

A szintén darázi születésű Baranyai-Bosnyák István (aki az Új Symposion első főszerkesztője volt) említi, hogy első könyve, amit édesapja a kezébe adott, egy piros fedelű Petőfi-kötet volt, „a bohém Ujlaki Kornél Dezső papköltő és novellista félkegyelmű házvezetónője által potom áron elkótyavetyélt könyvtárából”.

Ettől kezdve töprengtem el a saját történeteimen, melyek a *Drávaszögi kereszttekben* szerepelnek, ugyanott játszódik a regény, és akár *A Karassó mellől* is lehetne a címe, mert úgy érzem, mintha ott folytattam volna, ahol Ujlaki letette a tollát. A felismerés katartikus volt: korábban sosem jöttem volna rá, végtelenül tudománytalannak tartottam volna, hogy a mondatfűzésnek, a szóhasználatnak is lehet genetikai háttere, tükröződhet a tudattalanban, miként darázi nagyapám mondta: örökölni fogod a mi félelmeinket is, ahogyan a szemed színét. Lehetnek közös emlékeink is? Még alkalmam volt hallani azokat az embereket, akik a plébánost személyesen ismerték. Tomics, az életmentő valóban létezett, ott fekszik a daráziak és a márokiak közös temetőjében.

Ujlaki életműve összefonódott azzal az aranykorral, amelyet a ferencjósokás tányérok, a romba dőlő családi házak és elhagyott pincék felidéznek, és őrzik azoknak az éveknél az emlékét, amikor a Karassó mentén még voltak ünnepek.

Darázs télen